

LAIKUS NÉZETEK AZ ADÓZÁS IGAZSÁGOSSÁGÁRÓL ÉS HATÉKONYSÁGÁRÓL¹

PÁNTYA József²

Debreceni Egyetem BTK Pszichológiai Intézet
Szociál- és Munkapszichológiai Tanszék
pantya.jozsef@arts.unideb.hu

KOVÁCS Judit

Debreceni Egyetem BTK Pszichológiai Intézet
Szociál- és Munkapszichológiai Tanszék
kovacs.judit@arts.unideb.hu

ILLYÉS Katalin

Debreceni Egyetem BTK Pszichológiai Intézet
MA-hallgató
illyes.kata@freemail.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: Exploratív kutatásunk célja a jövedelemadózással és a jövedelemadózást szabályozó rendszerekkel kapcsolatos laikus nézetek tartalmának feltárása, különös tekintettel az adórendszerekre vonatkozó igazságosság- és hatékonyságértelmezésekre. Vizsgálat tárgyává tettük azt is, hogy ezeket az észleleteket mennyiben befolyásolja a szubjektív módon megítélt anyagi státusz és a gazdasági különbségeket igazoló nézetekkel való egyetértés. *Módszer:* A laikus nézeteket 62 személlyel készített interjúk tartalomelemzésével vizsgáltuk. Az interjú mellett a megkérdezettek demográfiai kérdőívet és a gazdasági rendszerigazolást mérő skálát töltötték ki. *Eredmények:* Válaszadóink véleményének koherenciáját validálta, hogy a gazdasági egyenlőtlenségeket igazoló személyek igazságosabbnak látták az egykulcsos

¹ Pántya József publikációt megalapozó kutatása a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² Levelező szerző.

adórendszer. A személyek többsége a progresszív adórendszer preferálta, és preferenciáikat összehangolták igazságosság- és hatékonyságválasztásaikkal. Ezeket a preferenciákat és választásaikat leginkább az igazságosságról alkotott reprezentációik támasztották alá. Míg az igazságosság-reprezentációk tükrözték a legfőbb szakértői szempontokat, a hatékonyság-reprezentációk eltértek a közgazdasági megközelítéstől: kimaradtak az említésekből a munkára ösztönzés, megjelentek azonban az elégedettség szempontjai. A válaszadók nézeteit befolyásolta saját érdekük, és még ennél is erősebben azt feltételezték, hogy a politikai-gazdasági vélekedéseket az embereknél általában az érdekek befolyásolja. *Következtetések:* Az adózással kapcsolatos laikus nézetek részben tükrözik a társadalomtudományok nézőpontjait, számos ponton azonban eltérnek ezektől. Ezek megismerése az együttműködő adózási magatartás ösztönzéséhez kulcsfontosságú.

Kulcsszavak: adózás, egykulcsos és progresszív adórendszerek, igazságosság, hatékonyság, anyagi státusz, gazdasági egyenlőtlenségek igazolása

BEVEZETÉS

„Egy nemzet közteherviseléshez való viszonya a nemzet holnapjának tükörképe” – mondta egykor Széchenyi. A közteherviseléssel kapcsolatos vélekedések, az adófizetés, az adóelkerülés és adócsalás, illetve az ezekkel kapcsolatos attitűdök komplex jelenségek; jobb megértésük nemcsak gazdasági, hanem pszichológiai és társadalmi tényezők bevonásával is történhet. Tanulmányunkban a közteherviseléshez való viszony vizsgálataira vállalkoztunk azzal a céllal, hogy – egy szűk mintán ugyan, de – közelebbről megismerjük a jövedelemadózással kapcsolatban aktuálisan fennálló laikus reprezentációk főbb tartalmait, különös tekintettel az egykulcsos és progresszív adórendszerek vélt igazságosságára és hatékonyságára.

Exploratív kutatásunk eredményeit bemutató tanulmányunk szakirodalmi részében röviden összefoglaljuk az adózással kapcsolatos főbb elméleteket, majd kitérünk az adózás igazságossági és hatékonysági vonatkozásaira. Bemutatjuk az adózással kapcsolatos reprezentációk kutatásának főbb vonulatait, illetve az adózással és adórendszerekkel kap-

csolatos attitűdöket vizsgáló, kutatási kérdéseink szempontjából is releváns kérdőíves kutatásokat idézünk.

Mivel adórendszerünk struktúrájában a közelmúltban jelentős változás állt be, érdemesnek tartottuk a laikus reprezentációkat az egykulcsos és progresszív adórendszerekkel kapcsolatban külön-külön is lekérdezni. A reprezentációk feltárásának vezérszempontjai az adózás vélt szükségessége, igazságossága, hatékonysága, az egykulcsos és többkulcsos adórendszerek előnyei és hátrányai voltak.

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy az előbbieken felsorolt szempontok mentén vizsgált laikus nézetek mennyiben vannak kitéve a szubjektíven megélt anyagi státusz és a gazdasági egyenlőtlenségeket igazoló attitűdök, valamint a kormányzati működésekkel szembeni bizalom egyéni hatásainak. A vizsgálat során a válaszadók egykulcsos vagy progresszív adórendszerrel kapcsolatos preferenciáira és e preferenciák érdekalapú meghatározottságára is rákérdeztünk.

Kutatásunk eredményei szerint az adórendszer-preferenciák, illetve az adórendszerekről vallott igazságossági és hatékony-

sági elgondolások nem függetlenek az egyének gazdasági érdekeitől és világnézeti állásfoglalásaitól. Úgy véljük, az adózással és az adórendszerekkel kapcsolatos, aktuális laikus nézetek ismerete hasznos kezdő lépés lehet a témával kapcsolatos későbbi kutatási kérdések megfogalmazásában, így eredményeink is inkább csak egyfajta megalapozó funkciót tölthetnek be, melyek egyúttal az adózási magatartást ösztönző beavatkozások előtt is utat nyithatnak.

AZ ADÓZÁS ÉS MODELLJEI

Az adózás fontossága és szükségessége még az igen kis mértékű állami szerepvállalást előtérbe helyező nézőpontok szerint sem vonható kétségbe (Papanek 2003). A gazdasági ciklusok kontrollálása mellett a közjavak előállítás, illetve a jövedelemegyenlőtlenségek mérséklése az adóztatás alapvető funkciói közé tartozik (Samuelson–Nordhaus 1990). Az utóbbi két funkció megvalósulását számos tényező befolyásolja; ezek kutatásához, többek között a gazdaságtan, a jogtudomány vagy a szociológia mellett a gazdaságpszichológia is érdemben hozzájárul. A kormányzati működésnek feladata tehát az is, hogy a közterhek optimális és igazságos elosztása az egyes adózói csoportok között úgy valósuljon meg, hogy a legszükségesebb közcélok kielégíthetők legyenek (pl. egészségügyi szolgáltatások, oktatás, útépítés, alapkutatások támogatása stb.) (Szilovics 2013).

Az adók fontos állami bevételt jelentenek, ezért az elmúlt évtizedekben az államok

többsége jelentős adóreformokat hajtott végre a megfelelőbb közteher-elosztási és -viselési rendszerek kialakítása érdekében (ld. pl. Szilovics 2012, 2013). Az adórendszerek kutatásában a közgazdaságtani megközelítések dominanciája vitathatatlan, ugyanakkor mivel a különböző adózói csoportok hozzájárulása nélkül például a közjavak építése nem elképzelhető, a gazdaságpszichológia is egyre intenzívebb érdeklődéssel fordul az adózás témája felé. A legkülönbözőbb gazdasági viselkedések előzményeit és következményeit vizsgáló gazdaságpszichológia az adózási magatartást, az ezt motiváló vagy gátló tényezőket is igyekszik feltárni, amelyek az adófizetést vagy éppen az adóelkerülést és adócsalást³ támogatják (Kirchler 2007; Papanek 2003).

Az adórendszerek egyik fontos teljesítménymutatója az adóbefizetés. Egy optimális adórendszer kialakítása az állam nem pazarló működését feltételezi, vagyis az adóalanyok közterhei nem nagyobbak annál, mint amennyire az államnak ténylegesen szüksége van (Szilovics 2012). Az összes adóbefizetést teljes egészében kikényszeríteni nem lehet, így ellenőrzésre is szükség van. Az ellenőrzés azonban nagy adminisztrációs és koordinációs költségeket von maga után. Egy, az Amerikai Egyesült Államokban lezajlott felmérés például azt az eredményt hozta, hogy az adóbevételeknek csupán harmada válik valós bevétellé, nagyobb része valójában az adóztatás intézményeinek fenntartását szolgálja (Payne 1993). A megfelelő adóbefizetés még így is csak szűrőpróbaszerűen ellenőrizhető. Ráadásul az adócsalás igen komoly problémát jelent a kormányzatok

³ Elismerjük, hogy az adóelkerülés és az adócsalás eltérő magatartás, hiszen az előbbi az adótörvények szellemiségét sértő, mégis legális, utóbbi pedig illegális cselekvésekre vonatkozik, mindazonáltal osztjuk azoknak a szerzőknek a nézetét, akik a jelenség lényegét tekintve a szinonim használat mellett döntenek (ld. pl. Papanek 2003).

többsége számára: egyes becslések szerint a fejlett országokban az adóbevételek mintegy 20, fejlődő országokban még ennél is nagyobb százaléka esik ki (Orviska–Hudson 2002). Mindezek miatt nagyon is fontos ismerni azokat a hatásokat, amelyek befolyásolják és alakítják az adómagatartást.

Az adók befizetését befolyásoló tényezők több megközelítés perspektívájából is szemlélhetők és vizsgálhatók. A következőkben röviden bemutatunk néhány jelentős megközelítést, amelyek eltérő hangsúllyal emelnek be gazdasági és/vagy pszichológiai tényezőket az adózási magatartás magyarázatába. Az adóviselkedést meghatározó hatások két főbb szemlélet alapján tárgyalhatók: az egyiknek Becker (1968) bűnözéssel kapcsolatban felvázolt „racionális gazdasági döntéshozó” elmélete, a másiknak pedig az adózás társas megközelítése (Braithwaite–Wenzel 2008) szolgál alapjául. Az első megközelítésben az adózás inkább kikényszeríthető, a másodikban pedig inkább önkéntes cselekedetként jelenik meg.

Az adózás gazdaságtani/racionális modellje

A racionális gazdasági döntéshozó felfogás szerint döntéseinket a költségek és a hasznok mérlegelése előzi meg (Becker 1968). A gazdasági értelemben vett racionalitás szerint amennyiben a költség–haszon-elemzés után az egyén számára gazdaságos az adóelkerülés, azt fogja preferálni. Ha azonban az adó be nem fizetésével többet lehet veszíteni, mint a befizetéssel, a döntéshozó az adóbefizetést fogja preferálni az adó be nem fizetésével szemben. A racionális gazdasági szemlélet ennek a költség–haszon-kalkulusnak megfelelően elsősorban a külső oki tényezőknek az adómagatartást befolyásoló hatá-

sait ragadja meg. Ez a szemlélet húzódik meg az olyan adóztatási stratégiák mögött, amelyek például az adóelvonás mértékét csökkenteni igyekeznek, a befizetések ellenőrzését gyakoribbá teszik (a lebukás valószínűségét növelik), vagy a rajtakapás esetére kilátásba helyezett büntetések mértékét növelik (Cowell 1990; Papanek 2003).

Az adócsalás szankcionálásának a szabálykövető adómagatartásra gyakorolt pozitív hatásáról számos empirikus bizonyíték is rendelkezésre áll (összefoglalást ld. Braithwaite–Wenzel 2008). Egyes beszámolók szerint a helyes adófizető magatartás útjára adott esetben nem is a pénzbeli veszteségek lehetősége tereli az állampolgárt, hanem a lebukás esetére anticipált szégyen és büntudat érzése (Andreoni–Erard–Feinstein 1998; Grasmick–Bursik 1990). A morális normákat sértő ilyenfajta gondolkodás pedig az adómagatartás társas vonatkozásaira is felhívja a figyelmet (Andreoni et al. 1998).

Mielőtt az adózás társas megközelítésére rátérnénk, érdemes kiemelni, hogy a racionális döntéshozó modellje megfelel annak a játékelméleti logikának is, amely az adózást mint a közjavak fő előállítási módját kölcsönösen függő, fogolydilemma-logikájú helyzetnek látja. A társadalom többi tagját az egyén fogolydilemmabeli partnereként feltételezve az egyén számára a legnagyobb kimenettel járó, racionális stratégiának a potyautas stratégia tűnik, azaz ha ő nem, de mások fizetnek adót. A közjavak sok ilyen stratégia mellett döntő „játékos” esetén azonban nem biztosíthatók (Tóth 1997). Az adózást kísérletes modellek segítségével vizsgáló empirikus kutatások szerint azonban az adócsalás mértéke általában mindig kisebb, mint amit a „racionális döntéshozó” elgondolás alapján várhatnánk (Baldry 1986).

A társas és társadalmi megközelítés

A társas megközelítés értelmében az embereket nem pusztán önérdekeik vezérlik, hanem őket olyan társas hatások is befolyásolják, mint a belátás, a közösségi jóérzés vagy a becsület. Az önérdek és a társas hatások már az észleletek szintjén is jól elkülönülnek. Antonides, Faragó, Ranyard és Tyszka (1997) a különböző gazdasági tevékenységekkel kapcsolatos észleleteket több kultúrából vett mintán is vizsgálták, és két olyan faktor rajzolódott ki, amelyek mentén az észleletek jól rendezhetővé és összevethetővé váltak: egy költség–haszon alapú gazdasági faktor és a társas értékek faktora. A társas hatások is felelősek tehát azért, hogy az emberek nem minden esetben a játékelmélet szerint várható racionális stratégiának megfelelően cselekszenek.

A nem-gazdasági tényezők erősebb adómagatartást alakító hatására hívja fel a figyelmet Richardson (2006) több mint 40 országot összevető vizsgálata is, megállapítva, hogy – többek között – az adórendszerek észlelt igazságosságának és az adómorál nagyobb mértékének visszatartó ereje van az adóelkerülés tekintetében. Adómorál alatt egy csoport vagy az adófizetők egész populációja által az adókötelezettségek teljesítéséről vagy megtagadásáról osztott attitűdöket értjük (Schmölders 1960).

Az adómagatartás tanulmányozásakor valóban igen gyakran vizsgálják a társas normáknak az adózást befolyásoló szerepét. A normakövetés viselkedésirányító szerepe az adózási magatartás esetén is tetten érhető: ha az adófizetés normaszintű elvárás, az adófizetők igazodnak ehhez a normához. Az adófizetést meghatározó legfontosabb tényezők között a hozzáférhető referenciacsoportok, illetve az e csoportok által helyesnek (vagy

nem helytelennek) vélt viselkedések szerepét külföldi kutatások is kiemelik (Sigala–Burgoyne–Webley 1999). A fentebb idézett, magyar mintát is vizsgáló kultúráközi kutatás azt az eredményt hozta, hogy a magyarok – a brit, holland és lengyel válaszadókhoz képest – az adócsalást valamivel pozitívabban ítélik meg (Antonides et al. 1997). Papanek (2003) következtetése szerint „az adóelkerülés hazai elterjedtségében a kooperációt támogató normák elégtelen működése is szerepet játszhat” (p. 460). Igaz, hogy egy több mint 20 éves hazai felmérés eredménye, mégis némi aggodalomra adhat okot az is, hogy az emberek közel 80%-a részben vagy teljes mértékben egyetért azzal a megállapítással, hogy boldogulni szükségszerűen a szabályok áthágásával lehet (Sík–Tóth 1993).

Tanulmányunkban az adórendszerrel kapcsolatos nézetek elemzésének egyik kiemelt szempontja annak észlelt igazságossága lesz, ezért ennek külön szakaszt is szentelünk. A rendszerrel kapcsolatos igazságtalanságérzést általánosságban véve is az adóelkerülés fontos meghatározójaként tartjuk számon (pl. Smith 1992), igaz, Wenzel (2002) úgy találta, hogy az igazságosságérzet leginkább azok esetében jósolja be a jó adómagatartást, akik identitásukban jobban azonosulnak az adórendszer társadalmi hordozójával (az ő konkrét esetükben az ausztrál állammal). A szerző arról számol be, hogy a kevésbé azonosulók hajlamosak az adózásra kimenetorientált módon, az egyéni haszonmaximalizálás perspektívájából tekinteni (pl. milyen az adóbefizetés ellenszolgáltatása), míg az azonosulók az igazságosnak észlelt adóztatás esetén normatívnak tartják a rendszerrel való együttműködést. A Braithwaite és Wenzel (2008) által javasolt adózói élettermodellben is éppen *a más adófizetőkkel vállalt sorsközösség* mértéke lesz az, ami

alapjaiban meghatározza, hogy az egyén milyen mértékben fogadja el a hozzájárulásokat kikényszerítő szankciókat, milyen mértékben képes értékelni a rendszertől érkező juttatásokat, de azt is, hogy kielégítően igazságosnak észleli-e és támogatja-e a fennálló adórendszert.

Az adózás kikényszerítés-alapú és önkéntes alapú megközelítéseit ötvöző „csúszós lejtő” modellje

Az adófizetés gazdasági és pszichológiai szempontú megközelítéseit ötvözi a „csúszós lejtő” modell (*Slippery Slope Framework* – Kirchler–Hoelzl–Wahl 2008). Az elképzelés két fő dimenziót emel ki, amelyek hatással vannak az adózási magatartásra. Az egyik dimenzió az adóhatóság „erős hatalma”, amely azt az észleletet igyekszik megragadni, hogy a hatóságnak mekkora a felhatalmazása a betartás ellenőrzésére, milyen mértékben képes feltárni és büntetni az adóelkerülést. A másik dimenzió a „bizalom”, amely az embereknek arra az általános vélekedésére vonatkozik, hogy az adóhatóság mennyire jóindulatú, és mennyiben szolgálja a közöség érdekeit. Attól függően, hogy a két dimenzióhoz milyen értékek rendelhetők egy közösségben, az adómagatartás és annak minősége nagyon eltérő lehet.

Ha a bizalom alacsony, és a hatóságok is gyengék (azaz a „lejtő” alján járunk), valószínűbb, hogy az adófizetők jellemzően csak a saját hasznukat tekintik, és elkerülik az adókat. Ha a kismértékű bizalomhoz a hatóság erős működésének észlelete társul, az adófizetés mértéke nő, mert a lebukás valószínűsége és a büntetés mértéke miatt az elkerülés költséges alternatíva lenne az adófizető számára, azaz itt az adózás kikényszerítéséről van szó. Ha csak a bizalom szintje emelkedik, akkor szintén nő az adófizetés mértéke,

de már az önkéntes adófizetés fokozódása révén. A bizalom és a hatalom között dinamikus kapcsolat is van, ha az egyik változik, az hatással lesz a másik tényezőre is. A jó adófizetői magatartást ennek megfelelően az segíti, ha az államnak egyrészt nagy a felhatalmazása a betartás ellenőrzésére, másrészt nagy a hatóságokkal, a vezetéssel, az államszervezettel szembeni társadalmi bizalom szintje is.

A modell érvényességét a kutatás nemcsak kontrollált laboratóriumi kísérletekben (Wahl–Kastlunger–Kirchler 2010), de több országot bennfoglaló nemzetközi összehasonlító vizsgálatok által is támogatta (pl. Kogler et al. 2013; Muehlbacher–Kirchler–Schwarzenberger 2011). Az igazságosságot a „csúszós lejtő” modell értelmezési kerete a bizalom meghatározói között tartja számon.

AZ ADÓZÁS (ÉSZLELT) IGAZSÁGOSSÁGA ÉS HATÉKONYSÁGA

Kutatásunkban elsősorban az adózással és a különböző adórendszerek igazságosságával és hatékonyságával kapcsolatos laikus nézetekre voltunk kíváncsiak. A következő szakaszokban az adórendszerek észlelt igazságosságával és vélt hatékonyságával kapcsolatos szakértői nézeteket és a laikus vélekedéseket vizsgáló kutatások eredményeit összegezzük.

Az adórendszerek igazságossága

Az adórendszerek megítélésében az igazságosság megkerülhetetlen szempont. Az adórendszerek igazságosságáról beszélhetünk elméleti síkon is, de a szubjektív észleletek szintjén is, amely szintek nem feltétlenül fednek át teljes mértékben. Elméleti síkon

Szilovics (2012, 2013) két főbb normatív megközelítést emel ki az adózás igazságosságával kapcsolatban. A teljesítmény elvét képviselők az adóztatás középpontjába a teljesítményarányosan egyenlő teherelosztást helyezik, arra való tekintet nélkül, hogy az állam milyen ellenszolgáltatást biztosít a befizetett adókért, vagy aktuálisan milyenek a társadalom gazdasági és szociológiai összefüggései. A hasznosságelvű megközelítés viszont figyelembe veszi a társadalmi egyenlőtlenségeket és az adófizetésért alanyi jogon járó állami szolgáltatásokat. A rosszabb helyzetben lévők számára kisebb arányú adót ír elő, így biztosítva a kiegyenlítés irányába vivő társadalmi újraelosztást, és azt, hogy javak csoportosuljanak át azokhoz, akik számára az nagyobb értékű. Ez utóbbi fölfogás mellett voksolnak a maximin-elvet (maximalizáljuk a minimumot) képviselő morálfilozófusok is (pl. Rawls 1971).

Arról, hogy milyen tényezők befolyásolják az emberek igazságosságészleleteit, a szociálpszichológiai igazságosságkutatás széles körű ismeretekkel rendelkezik. Ezeket a megfontolásokat és empirikus eredményeket Wenzel (2003) konkrétan az adózás és az adózási magatartás kutatási területére is alkalmazza, és a disztributív, procedurális és retributív igazságosságot egyéni, csoport- és társadalmi szinten egyaránt elemezi. A legnagyobb kutatási figyelmet az adózáskutatásban a disztributív igazságosság kapta, amely az adózást tekintve úgy értelmezhető, hogy az adófizető mennyire észleli egyensúlyosnak az ő közjavakhoz történő hozzájárulását mások hozzájárulásaihoz, illetve a kapott előnyökhöz (pl. szolgáltatásokhoz) képest (Kirchler 2007; Wenzel 2003). (Bár az erőforrások elosztási módjára és folyamatára vonatkozó procedurális igazságosság, illetve a normaszegést követő szankciók ész-

lelt helyénvalóságára vonatkozó retributív igazságosság észlelete is jelentősen alakítja az adózási magatartást, úgy véljük, hogy témánk szempontjából kevésbé relevánsak, így részletes tárgyalásukat is mellőzzük.)

Az adózás disztributív igazságosságának tárgyalásakor a laikus igazságosságnézetekben is gyakran felmerülő szempont az igazságosság horizontális és vertikális értelmezése. A horizontális szempont arra vonatkozik, hogy a társadalom két tetszőlegesen kiválasztott tagja, mégpedig olyan két tagja, akik az adózás szempontjából lényeges jellemzők (pl. teljesítőképességük, adózási képességük) alapján tökéletesen egyformák, azonos mértékű adót fizetnek-e. Ennek az igazságossági megfontolásnak az adóviselkedést befolyásoló hatása számos empirikus alátámasztást is nyert: az adózás szempontjából magukat másokhoz képest előnytelenebb helyzetben látók adóelkerülési hajlandósága általában magasabb (pl. Kinsey–Grasmick 1993; Spicer–Becker 1980).

A vertikális szempont viszont arra vonatkozik, hogy a különböző kategóriákba tartozó személyek eltérő adóterhelése egymáshoz való viszonyításban igazságos-e (Papanek 2003; Wenzel 2003). Ez a szempont is gyakran megjelenik az adófizetők kiértékelésében. Az ausztrál megkérdezetteknek igen nagy százaléka vélte például, hogy a tehetősebbek nem járulnak hozzá kellő mértékben a közjavakhoz (Braithwaite 2003), és erről a csoportról úgy nyilatkoztak, mint akik az adótörvények kikapuit is inkább kihasználják (Rawlings 2003). Az amerikai adófizetőknek az a vélekedése, hogy az adórendszer inkább a gazdagoknak kedvez, elfogadhatóbbá is teszi számukra az adóelkerülést (Kinsey–Grasmick 1993). Úgy tűnik tehát, hogy a vertikális igazságosság szempontjának megfelelően az emberek általában nagyobb

mértékű hozzájárulást várnak a társadalom tehetősebb csoportjaitól.

Szintén alakíthatja az adórendszerek igazságosságáról vallott nézeteket, hogy valaki mennyire látja természetesnek és egyúttal nem felszámolandónak a társadalom egyes csoportjai között fennálló szélsőséges gazdasági különbségeket. Az ilyen értelemben a fennálló gazdasági rendszert nem igazoló beállítódás várakozásaink szerint a progresszív adókulcs preferenciájával jár. (Empirikus vizsgálatot erről az összefüggésről nem találtunk, ezért vizsgálatunkba egyfajta válaszkonzisztenciát ellenőrző változóként bevontuk a Jost és Thompson által 2000-ben közölt gazdasági rendszerigazolás mértékét becsülő skálát is.)

Az előző bekezdésekben idézett vertikális kritérium iránti igényt többféle adóztatási mód is kielégítheti, ezek közül csak az egyik a progresszív elvonás, azaz a mindenkire egyformán vonatkozó egyetlen adókulcs helyett több kulcs alkalmazása, amelyek révén a jövedelem növekedésével az elvonás mértéke is progresszív módon nő (Papanek 2003). Mindazonáltal, szigorúan elméleti síkon, Rawlsra (1971) hivatkozva kijelenthetjük, hogy egy ilyen progresszív adórendszer azért lehet igazságosabb, mint az egykulcsos, mert mérsékli a jövedelemkülönbségeket, és különösen figyel a legrosszabb helyzetűekre.

Az egykulcsos vagy többkulcsos adórendszerek kialakítása, azok adózást befolyásoló hatása a gazdasági és társadalmi folyamatok összetettsége miatt számos nehezen megválaszolható kérdést vet fel, ráadásul – mint az a későbbiekben részletesebben kifejthetjük – a laikusok vélekedése és preferenciái az egy- és többkulcsos rendszereket illetően következtelenek is bizonyulnak (pl. Roberts–Hite–Bradley 1994). Ezzel kapcsolatban Kirchler (2007) kiemeli, hogy az

adómagatartás elemzése szempontjából nem feltétlenül az állampolgárok objektív ismerete számít sokat, hanem azok szubjektív reprezentációi. Éppen ezért ezekről a következtelenségekről tanulmányunknak a különböző adórendszerekkel kapcsolatos reprezentációkat és attitűdöket tárgyaló szakaszában részletesebben is szólunk, mivel vizsgálatunk legfőbb kérdésfelvetései is erre a témakörre irányultak. Mindezek előtt vizsgálatunk másik fontos kérdésére, az adórendszerek hatékonyságára térünk ki.

Az adórendszer hatékonysága

Az adórendszerek hatékonyságának két lehetséges mutatója, hogy mennyire ösztönöz nagyobb erőfeszítésre és jobb teljesítményre, illetve mennyire motiválja az adózókat adóik becsületos befizetésére. Hozzátehetjük, hogy a társadalmi összhasznosságot tekintve az utilitárius fölfogás szerint a jövedelemkülönbségeket mérséklő újraelosztás is egyfajta hatékonysági kérdésként fogható föl, amennyiben a csökkenő marginális hasznosság miatt a szegényeknél ugyanannak az egyéni erőforrásnak a haszna nagyobb, mint a gazdagoknál. A különbségeket csökkentő rendszer tehát ebből a szempontból hatékonyabb (Baron 1993).

A teljesítmény tekintetében az elméleti okfejtések ellentmondóak. Egyes vélemények szerint az egykulcsos rendszer, mint a teljesítményarányos méltányosság egy megvalósulási formája, növeli a teljesítményt, hiszen a teljesítményarányos méltányosság definitív módon a teljesítmény növelésének a célját szolgálja (Deutsch 1975), ráadásul empirikus tapasztalatok sora is alátámasztja, hogy a jutalom jó hatást gyakorol a teljesítményre (Lazear 2000). A többkulcsos rendszerrel szemben megfogalmazott aggály, hogy nagyobb terhet róva a jól teljesítők ma-

gasabb jövedelmére, csökkenti a teljesítés mögötti motivációs bázist (Okun 1975). Más vélekedések szerint viszont a teljesítményt éppen a gyengéket támogató újraelosztás segíti, több forráshoz juttatva azokat, akik ezek nélkül nem vagy csak nehezen tudnának jobban teljesíteni (Aghion–Caroli–Garcia-Penalosa 1999; Osberg 1995). Az elméleti okfejtéseken túl ellentmondó implikációk megfogalmazására lehetőséget nyújtó evidenciákat is találhatunk: egyesek szerint a gazdasági teljesítmény és a társadalmi egyenlőtlenségek közötti összefüggés pozitív (Forbes 2000; Scully 2002), mások szerint azonban negatív (Oishi–Schimmack–Diener 2012). Az adórendszereknek a teljesítményt befolyásoló hatását kontrollált, laboratóriumi körülmények között folytatott kutatások tisztázhatnák, tudomásunk szerint azonban a kérdést ilyen módon eddig még nem vizsgálták.

Az adórendszerek másik teljesítménymutatója az adóbefizetés mértéke: az adóbevétel legyen elégséges az állami funkciók ellátásához, és az emberek ne térjenek ki az adóbefizetés elől. A rendszer hatékonyságának igénye a laikusok körében is megfogalmazódik. Az ausztrál válaszadók között készült felmérésben például a rendszer nagyobb mértékű átláthatóságát, adminisztrációs költségeinek csökkentését, a tehetősek nagyobb mértékű hozzájárulását, az adófizetők adóinak és adminisztrációs terheinek csökkentését, illetve a becsületes adófizetés ösztönzését mind a hatékonyság növelése eszközeiként említik (Braithwaite 2003). Mint utaltunk rá, az adóbefizetés ellenőrzésének adminisztrációs terhe valóban nagy, a megfelelő adóbefizetés pedig csak szűrőpróbaszerűen ellenőrizhető. Olson (1977) szerint a nagy csoportok két jellemzője, az egyéni hozzájárulások jelentetelenségének észlelete és a nagy csoport szervezési költségei még a közös érdek felis-

merése esetén is távol tarthatja a személyt az adófizetéstől. Mindezek miatt nagyon fontos ismerni azokat a hatásokat, amelyek befolyásolják az adómagatartást. Kutatásunkban arra is kíváncsiak voltunk, hogy a laikus nézetekben milyen tartalmak jelennek meg az adórendszerek hatékonyságát illetően. Tanulmányunk eddigi szakaszaiban igyekeztünk áttekinteni az adóviselkedést befolyásoló gazdasági és társas hatásokat, a következő részben a különböző adórendszerekhez való viszonyulásokat vizsgáló kutatások tapasztalatait összegezzük.

A KÜLÖNBÖZŐ ADÓRENDSZEREKHEZ VALÓ VISZONYULÁS VIZSGÁLATAI

Az adózással kapcsolatos reprezentációk kutatása számos témát érint. Ezek között ott találjuk annak vizsgálatát, hogy az adófizetők szubjektív tudása, személyes normáik, az észlelt társas normák, az adótörvények komplexitása stb. hogyan hatnak az adózással kapcsolatos attitűdökre és az adómagatartásra (összefoglalásért lásd Kirchler 2007).

Tanulmányunkban az egy- és többkulcsos adórendszerekkel kapcsolatos laikus vélekedéseket vizsgáltuk. A kutatások egy része konkrétan azt vizsgálja, hogy mi az emberek véleménye a különböző adóterhelési rendszerekről. Az adórendszerekkel szemben megnyilvánuló laikus véleményeket a szakirodalom meglehetősen következtetlennak találta. Ezeket a véleményeket ugyanis többféleképpen lehet megragadni: a kérdések általában véve, absztrakt módon is feltehetőek, de a vélekedések a konkrét részletek szintjén is lekérdezhetőek. A tapasztalat szerint ezek a vélemények igen gyakran nem vágnak egybe (Roberts–Hite–Bradley 1994). Ha az

embereket általában kérdezik arról, hogy véleményük szerint az egykulcsos vagy a többkulcsos adórendszer az igazságosabb-e, akkor inkább arra a válasza hajlanak, hogy a progresszív. Ha azonban a válaszadónak konkrét élethelyzetekbe kell belegondolnia, olyanokba, amelyekben egy személynek történetesen kétszer annyi az adóköteles jövedelme, mint a másinak, majd a válaszadót egy szerinte igazságos adómérték megállapítására kérik, akkor a személyek jellemzően az egykulcsos rendszert preferálják (vagyis többségük azt mondja, hogy aki kétszer annyit keres, kétszer annyit is fizessen be adóként) (Roberts et al. 1994).

A hivatkozott kutatásban a következetlenséget csak csökkentette, de teljes mértékben fel nem oldotta, ha csupán azoknak a személyeknek a válaszait vették figyelembe, akik egy egyszerű ellenőrző tesztfeladat szerint értették a „progresszív”, az „egykulcsos” és a „regresszív” szavak adó-kontextusban vett jelentését.

Egy másik kutatás szerint az a technikai kérdés sem közömbös, hogy a válaszadónak vajon százalékokban vagy befizetett összegekben, illetve a befizetések vagy az adózás után megmaradt jövedelmekben kell-e gondolkodniuk az adórendszerek igazságosságának megítélésükor (Reimers 2009). Az eredmények szerint a válaszadók inkább a progresszív adóztatást preferálják, ha elvonási százalékokról kell nyilatkozni, semmint a befizetendő összegekről. Ami a befizetendő összegek és az adózást követő maradvány különböző megjelenítését illeti, a személyek a progresszív rendszert kívánatosabbnak tartották, ha a befizetések után megmaradó összegeket kellett tekinteni, és nem a befizetéseket.

Mindebből az következik, hogy az adórendszerekkel kapcsolatban érdemes lehet

fenntartásokkal kezelni a közvéleménykutatásokból érkező véleményeket. A válaszok ugyanis a kérdésfeltevésre érzékenynek tűnnek, ezért nem biztos, hogy az emberek komolyan meg tudják mondani, melyik rendszert is tartják igazságosnak. Kirajzolódik ugyan egy olyan mintázat, amely elvi szinten az emberekkel inkább a progresszív adórendszert láttatja igazságosabbnak, de a véleményalkotás konkrét szintjén feltett kérdésekre adott egykulcsos válaszok ezzel kapcsolatban valamelyest elbizonytalaníthatnak bennünket.

Ismertek olyan kutatások is, amelyek amellet érvelnek, hogy az emberek egykulcsos vagy progresszív adórendszerekkel kapcsolatos preferenciája nem független attól, hogy az igazságosságról milyen értelmezési keretben gondolkoznak. Haferkamp és Fetchenhauer (2007) vizsgálatuk alanyait arra kérték, hogy egy feltételezett, de jól meghatározott jövedelemkategóriákra bontható populációra vonatkozóan tetszésük szerint alakítsanak ki egy adórendszert. Azt találták, hogy azok a vizsgálati alanyok, akik az adórendszerek igazságosságáról egyenlőségorientált módon gondolkodtak, inkább egykulcsos rendszert, míg azok, akik az igazságosságról a szegények és gazdagok közötti jövedelmkülönbségek mentén gondolkodtak, progresszív rendszert alakítottak ki. Heinemann és Hennighausen (2010) egy német reprezentatív felmérés adatait elemezve megállapítják, hogy azok, akik az erőforrások igazságos elosztásáról a szükségletelv alapján gondolkoznak (vagyis azt az elosztást tartják igazságosabbnak, ami garantálja egy jó élethez szükséges erőforrások mértékét), inkább preferálják a progresszív rendszert. Megjegyzendő, hogy az adórendszerek preferenciája ebben a kutatásban sem teljesen mentes az önérdekalapú kiértékeléstől: a személyes

jövedelemmel való elégedettség és a progresszív rendszer előnyben részesítése között negatív összefüggés mutatkozott.

VIZSGÁLAT

A vizsgálat kérdésfelvetése

Kutatásunkban az adózással, illetve a különböző adózási rendszerekkel kapcsolatos laikus vélekedéseket vizsgáltuk. Mivel Magyarországon az elmúlt években két, jelentősen eltérő elvű adózási rendszer – a progresszív és az egykulcsos – váltotta egymást, érdemesnek tartottuk ezekkel kapcsolatban a laikus véleményeket külön-külön lekérdezni és összevetni. Kulcskérdés volt, hogy a válaszadóink melyik rendszert és miért tekintik igazságosnak, melyiket és miért tekintik hatékonynak, és melyik rendszert választanák. Válaszaikat az anyagi helyzetük függvényében is vizsgáltuk.

Elvárásaink szerint a vélemények megoszlának az adórendszerek igazságosságáról és hatékonyságáról. A szakirodalmi áttekintésben bemutatott kutatások, de legfőképpen Heinemann és Hennighausen (2010) eredményei alapján arra számítottunk, hogy az embereket egyrészt anyagi érdekük is befolyásolja az adórendszerekkel kapcsolatos véleményalkotásban és választásban, de a társadalmi modellel összhangban olyanok is lesznek, akik nem csak a saját érdekeik által vezérelve nyilatkoznak. Feltételezzük továbbá, hogy az egyének hiedelmei (pl. a gazdasági különbségeket igazoló nézetek vagy a kormányzat állampolgárok érdekeit szolgáló működésébe vetett bizalom) szintén befolyásolják az adórendszerekkel kapcsolatos nézeteket. Kíváncsiak voltunk arra is, hogy az igazságosnak és hatékonyagnak mely összetevőit reprezentálják a laikusok. Célki-

tűzéseinket tekintve tehát vizsgálatunk exploratív szándékú volt.

Módszer

Az adózással kapcsolatos laikus nézeteket egy strukturált interjú segítségével igyekeztünk feltárni. Az interjúfonalat a tanulmány 1. számú melléklete tartalmazza. Az általunk kialakított interjúfonal főbb elemei a következők voltak. Az első kérdések az adózás lényegére, az adófunkciókra és a válaszadó adózással kapcsolatos érdeklődésére vonatkoztak. Ezután rákérdeztünk a Magyarországon jelenleg és korábban érvényben lévő adórendszer típusára (amennyiben az interjú alanya nem tudta a választ, definiáltuk és tisztáztuk az egykulcsos és a progresszív adórendszer működését; megfigyelésünk szerint ezek után ezekben az esetekben sem okozott nehézséget a további kérdésekre történő válaszadás), majd a jelenlegi és korábbi adórendszerekre vonatkozó kérdések után is feltettük a kérdést, hogy a válaszadó milyen előnyeit és hátrányait látja a különböző rendszereknek.

Rákérdeztünk arra, hogy az alany melyik adórendszer szerint adózna, ha maga választhatná meg az adórendszer típusát (az alanyok erre adott válaszát a későbbiekben preferenciakérdésként kezeljük). Megkérdeztük, hogy melyik rendszert tartják hatékonyabbnak, illetve igazságosabbnak a kettő közül, és megkérdeztük azt is, hogy mitől lesz hatékony, illetve igazságos egy adórendszer, továbbá arra is rákérdeztünk, hogy a válaszadó szerint milyen tulajdonságokkal kellene egy ideális adórendszernek rendelkeznie. Az ezt követő kérdések arra vonatkoztak, hogy az interjúalany mit gondol mások nézőpontjairól: megkérdeztük, hogy mások szerint milyen lehet egy ideális adórendszer, és kik azok, akik az egykulcsost, illetve kik azok, akik a progresszív

rendszert preferálják. Kérdést tettünk fel az adórendszerek közötti váltás vélt okaira, a váltás előnyeire, hátrányaira vonatkozóan is, majd megkérdeztük, hogy a válaszadó általában mennyire gondolja érdekezéreltnek az embereket, és milyen egyéb tényezőket sorolna fel, melyek befolyásolhatják a véleményalkotást.

Az interjú elkészítése után egy rövid kérdőív kitöltésére kértük a válaszadókat. A kérdőívben az interjúalany neme, kora és iskolai végzettsége mellett arra is rákérdeztünk, hogy alkalmazottként vagy vállalkozóként dolgozik-e, illetve hogy saját maga vagy más készíti el az adóbevallását. A válaszadók szubjektíven megítélt gazdasági státuszát egy hétfokú skálán mértük, amelyen azt kellett jelölniük, hogy milyennek vélik saját anyagi helyzetüket (a legszegényebbtől a leggazdagabb csoportig tartó kontinuumon). Egy háromitemes skálával felmértük, mennyire bíznak az emberek abban, hogy a kormányzati működés az állampolgárok érdekeit szolgálja (mennyire igazságosak a kormányzat intézkedései, mennyire vannak egyformán képviselve az emberek érdekei, és a kormányzati intézkedések mennyire tartják szem előtt az emberek érdekeit). Az itemek esetében hétfokú skálákat használtunk (*1 = egyáltalán nem ért egyet, 7 = teljes mértékben egyetért*). Ezt a három itemet Kogler et al. (2013) munkájából adaptáltuk (*2. számú melléklet*), meg-

bízhatóságuk esetünkben is jónak mutatkozott (Cronbach- $\alpha = 0,70$), így elemzéseinkben a három item átlagát használtuk fel.

A kérdőív tartalmazott egy tizenhét itemes gazdasági rendszerigazolást mérő skálát (Jost–Thompson 2000; *3. számú melléklet*).⁴ A skála kérdései arra vonatkoztak, hogy az emberek milyen mértékben látják igazoltnak vagy éppen felszámolhatónak a társadalmon belül fennálló gazdasági egyenlőtlenségeket. A gazdasági rendszert igazoló beállítódás várakozásaink szerint az egykulcsos adókulcs preferenciájával jár.

A skála egyik igazoló itemére példa a következő állítás: „*A legtöbb embernek, aki a társadalmunkban nem boldogul, nem a rendszert kellene hibáztatnia; csak magukat okolhatják*”, a skála egyik fordított iteme pedig a következő: „*Semmi értelmé sincs annak, hogy megpróbáljuk a jövedelmeket egymáshoz közelíteni*”. Az itemek esetében itt is hétfokú skálákat használtunk (*1 = egyáltalán nem ért egyet, 7 = teljes mértékben egyetért*). Jost és Thompson (2000) vizsgálatukban a skála jó megbízhatóságáról számoltak be (Cronbach- $\alpha = 0,73$). Vizsgálatunkban a teljes skála megbízhatósági értéke alapján (Cronbach- $\alpha = 0,46$) 8 item eltávolítását láttuk indokoltnak, elemzéseinkben a megmaradt 9 item (az 1., 4., 7., 9., 10., 12., 15., 16. és 17. számú itemek) átlagával számoltunk (Cronbach- $\alpha = 0,61$).⁵

⁴ A skála fordítását a jelen tanulmány pszichológia szakfordító képesítéssel rendelkező első két szerzője végezte, két szakaszban. Az első lépésben egymástól függetlenül készítettük el a skála fordítását, majd a második lépésben a fordításjavaslatokat összevetettük, és az eltérő módon lefordított itemeket közösen korrigáltuk.

⁵ A skála megbízhatósága sajnálatos módon jóval elmarad a Jost és Thompson (2000) által közölt 0,73-as értéktől. A megmaradt 9 item közül további (a 9., 12., 15. és 17. számú) itemek eltávolításával a Cronbach- α 0,64-es értékkel éri el a maximumát, amely szintén elég alacsony. Tekintettel arra, hogy az itemek számának csökkenésével egyrészt a megbízhatósági analízis egyre pontatlanabbá válik, másrészt annak is egyre nagyobb az esélye, hogy egy esetlegesen inadekvát item nagy súlyt kap a végső skálapontszámában (de Vaus 2002), eltekintettünk ettől a jelentősnek nem mondható javulástól, amely tehát csak további 4 item eltávolításával lett volna elérhető. A skála szempontjából érintett és az *Eredmények* c. részben közölt analíziseket a 0,64-es Cronbach- α érték mellett megmaradó 5 item átlagával is ellenőriztük, és ugyanazokat az eredményeket kaptuk.

Minta

Vizsgálatunkban összesen 62 személy vett részt: 20 vállalkozó (átlagéletkoruk: $M = 38,30$; $SD = 13,04$; közülük 11 férfi), 20 alkalmazásban álló munkavállaló (átlagéletkoruk: $M = 40,40$; $SD = 12,14$; közülük 7 férfi) és 22, munkatapasztalattal rendelkező egyetemista (átlagéletkoruk: $M = 22,13$; $SD = 1,42$; közülük 5 férfi). A vállalkozók és alkalmazottak tevékenységi körét tekintve törekedtünk a változatosság biztosítására, így termelői tevékenységet végzők és szolgáltatók is vegyesen kerültek a mintába.

Eredményeink összefoglalásakor nem teszünk különbséget a különböző csoportokból jött válaszok között. Ebben a tekintetben drámai különbségeket a válaszokban ugyanis nem találtunk, és egyik motivációnk is pontosan az volt az adatgyűjtéssel kapcsolatban, hogy általánosító, de mértéktartó következtetéseket vonhassunk le kutatásunkból. Meg kell azonban említenünk, hogy az egyetemisták nézetei jobban közelítenek az alkalmazottakéihoz, mint a vállalkozókéihoz.

Eljárás

A résztvevőkkel először elkészítettük az interjút, amelyet beleegyezésükkel diktafonra rögzítettünk az adatok későbbi feldolgozásának megkönnyítése érdekében (a hanganyagon név vagy egyéb, a személy azonosítását lehetővé tevő adat nem szerepel). Az interjúk hosszát illetően nagy volt a változatosság: a legrövidebb alig 7, a leghosszabb közel 50 perc volt. Az interjút követően a résztvevők kitöltötték a kérdőívet, ami körülbelül 10 percet vett igénybe. Az interjú minden esetben kétszemélyes helyzetben, csendes, nyugodt körülmények között zajlott, többségükre 2014 januárjában került sor. (Az adatgyűjtést nehezítette

egyébként, hogy az adózás témáját említve az interjúra felkért személyek közül sokan nagyon komplex dolgokra gondoltak, és nem vállalták a vizsgálatban való részvételt.)

A diktafonnal rögzített beszélgetések mindegyikét szövegfájlokba gépeltük, ezt követően pedig lekódoltuk és elemzés tárgyává tettük a válaszokban megjelenő tartalmi szempontokat. Az egyes interjúkérdésekre adott válaszokat a válaszokban megjelenő szempontok tartalmi szerint a szerzők egyike kódolta és adatbázisba rögzítette. Az adatelemzés megkezdése előtt a szerzők együtt is áttekintették az azonosított tartalmi szempontokat, és a nagyon hasonló jelentésű választartalmak nagyobb kategóriákba kerültek. Az adórepresentációk elemzése során nem ritka, hogy az egyes tartalmi elemek előfordulási gyakoriságát vizsgálják, amely révén megkülönböztethetőek és meghatározhatóak, hogy mely elemek képezik az adózási rendszerekkel kapcsolatos representációk tartalmát (Kirchler–Maciejovsky–Schneider 2003).

EREDMÉNYEK

Tanulmányunkban legfőbb célunk elsősorban az adórendszerek igazságosságával és hatékonyságával kapcsolatos laikus nézeteknek a jobb megismerése, így eredményeink bemutatásakor is az erre vonatkozó kérdésekre, illetve ezeknek a kérdéseknek az adórendszer-preferenciával való összefüggésére szorítkozunk. Kitérünk továbbá arra is, hogy a válaszadók milyen szempontokat említenek egy ideális adórendszer kritériumaiként, mit gondolnak arról, hogy mások vélekedései mennyiben érdekalapúak, és bemutatjuk, hogy a válaszadó szubjektíven megítélt gazdasági státusza mennyiben befolyásolja azt, hogy melyik adórendszert preferálja.

Mintánkról általánosságban elmondható, hogy a válaszadók harmada ($n = 21$, a minta 34%-a) az egykulcsos, kétharmada ($n = 41$) a progresszív adórendszert jelöli meg mint általa preferált és választott adórendszert. Az egy- és többkulcsos adórendszerek közül a progresszív adórendszert a válaszadók többsége (68%-a, $n = 42$) tartja igazságosnak, míg 40%-uk ($n = 25$) szerint az egykulcsos és 48%-uk ($n = 30$) szerint a progresszív rendszer a hatékonyabb (az igazságosság esetében 4, a hatékonyság tekintetében 7 fő elkerülte a választást). (A vizsgált mintában lévő három csoport véleményeltérése csak ezekben a kérdésekben jelentkezett számottevő módon: a vállalkozók mintegy fele az egykulcsos adózást preferálta, tartotta igazságosabbnak és hatékonynak, ezek az arányok az alkalmazottak és a diákok esetében jellemzően 25–35% körüliek voltak.)

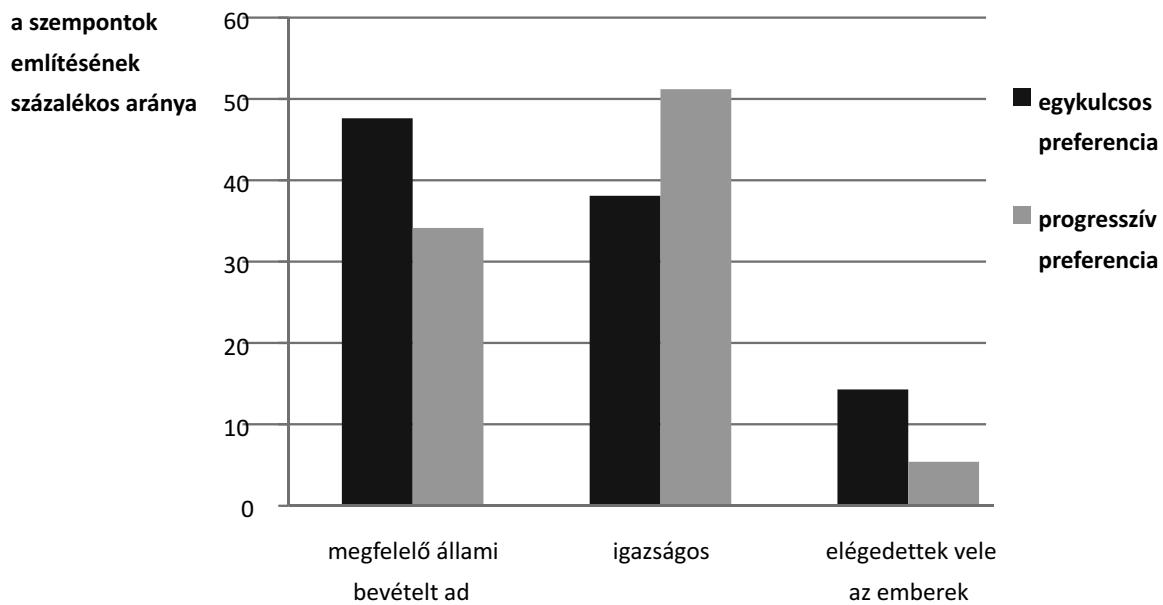
Annak egyfajta ellenőrzéseképpen, hogy a beszámolt adórendszer-preferencia mögött elvi megfontolások is húzódnak, az adórendszerek preferenciájával kapcsolatos kérdésre adott válaszokat összevetettük a gazdasági rendszerigazolás egyéni mértékével. A többkulcsos rendszert összességében jobbnak tartó és választó személyek a gazdasági egyenlőtlenségeket igazoló állításokkal kisebb mértékben értettek egyet [$M_{\text{EGYKULCSOS}} = 3,85$ ($SD = 0,76$); $M_{\text{PROGRESSZÍV}} = 3,22$ ($SD = 0,71$); $t = 3,21$; $df = 60$; $p < 0,01$].

Az elemzés során az egyes interjúkérdésekre adott, esetenként máshogy megfogalmazott, de hasonló jelentésű válaszokat igyekeztünk nagyobb tartalmi kategóriákba rendezni. Arra, hogy mi tesz hatékonyvá egy adórendszert, az interjú alanyai meglepően sokszor válaszoltak úgy, hogy hatékony egy adórendszer, ha *igazságos*. A hatékonyság két lényegi összetevője, vagyis az állam bevételeinek biztosítása és az adócsalás visz-

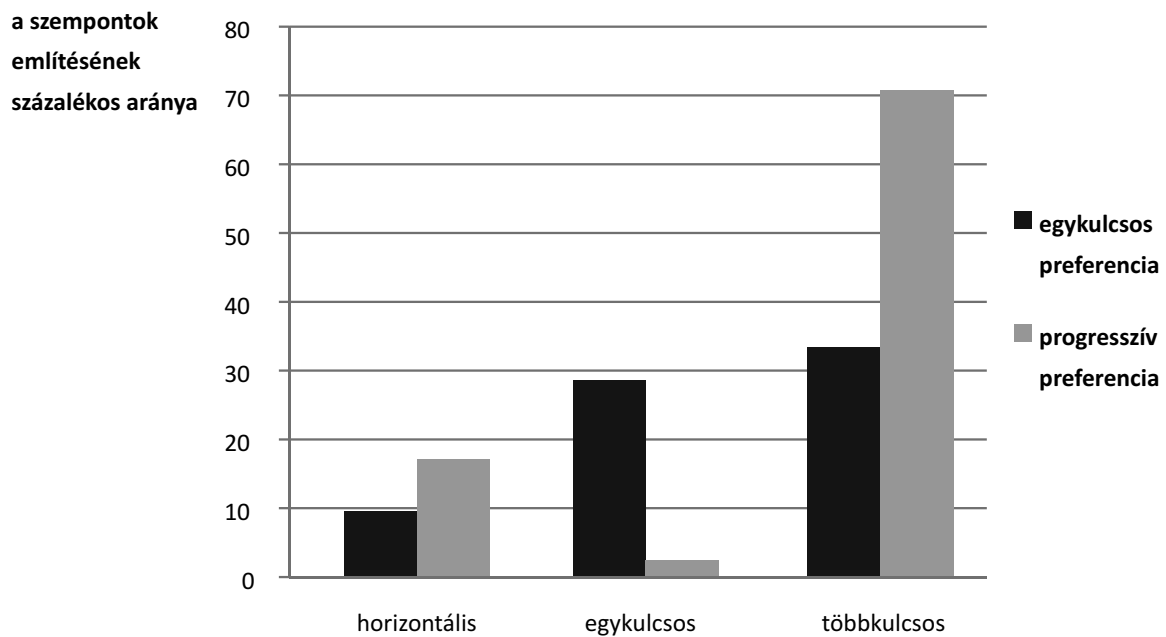
szaszorítása, valamint a munkára ösztönzés közül inkább csak a *befizetésekkel* kapcsolatosat említették. Bár e szempontok említésének gyakoriságát a χ^2 -statisztikák eredménye szerint jelentősen nem befolyásolta, hogy a kétféle adórendszer közül a válaszadó melyiket preferálja, az egykulcsos rendszert preferálók gyakrabban említették az állami bevétellel kapcsolatos tartalmakat, míg a progresszív rendszert preferálók válaszaiban gyakrabban jelent meg az igazságosság szempontja. A hatékonyságra adott válaszok gyakoriságait az 1. ábra illusztrálja az adórendszerekkel kapcsolatos preferenciák szerinti bontásban. A hasonló tartalmú válaszokat összevontuk, és csak azokat a tartalmakat jelenítjük meg, amelyek az egész mintát tekintve legalább öt alkalommal megjelentek.

Hasonló elemzésnek vetettük alá azokat a tartalmakat is, amelyeket az interjúalanyok az igazságosság értelmezéseként említettek. Ebben az esetben is törekedtünk nagyobb gyűjtőkategóriákba rendezni a megfogalmazásukban más, de hasonló jelentésű tartalmakat. Így jött létre a horizontális igazság szempontját megjelenítő kategória (pl. „ne lehessen kikerülni”, „mindenki járuljon hozzá”), illetve a vertikális igazságosságot egykulcsos jelentéssel megtöltő kategória (pl. „arányaiban mindenki ugyanannyit adózzon”, „a jövedelem tükrözze a munka mennyiségét, minőségét”), illetve többkulcsos jelentést beleértő válaszkategória (pl. „legyen tekintettel a kisemberre”, „alakítson ki több sávot” stb.).

A 2. ábra szintén csak azokat a tartalmakat jeleníti meg, amelyeket az összes interjúalany közül legalább öten említettek. Az egykulcsos és a többkulcsos rendszert preferálók igazságosságra adott tartalmi újra külön színekkel jelennek meg. Az egykulcsos rendszert preferálók az igazságosságra adott

1. ábra. Az egy- és többkulcsos preferenciájú személyek hatékonyságértelmezései

2. ábra. Az egy- és többkulcsos rendszert választó személyek igazságosságértelmezései

jelentések közül arányaiban többen említenek egykulcsos tartalmat [$\chi^2(1) = 9,47, p < 0,01$], a többkulcsost választó személyek közül pedig többen említik a többkulcsos igazságosságtartalmat [$\chi^2(1) = 7,98, p < 0,01$].

Megállapíthatjuk tehát, hogy a válaszadók preferenciáit inkább alátámasztják az

igazságosságértelmezéseik, mint a hatékonyságértelmezéseik. A megkérdezettek az arra a kérdésre adott válaszukat, hogy melyik rendszer igazságosabb, nagyobb mértékben is hangolják össze preferenciájukkal, mint teszik azt a hatékonyságra vonatkozó kérdés esetében. Ez az igazságosság- és hatékonyság-

1. táblázat. Az adórendszer-preferencia, illetve az igazságosság- és hatékonyságmegítélés összefüggése

		igazságos		összesen	hatékony		összesen
		egykulcsos	többkulcsos		egykulcsos	többkulcsos	
egykulcsos preferencia	<i>n</i>	12	6	18	14	6	20
	gyakoriság	21%	10%	31%	25%	11%	36%
többkulcsos preferencia	<i>n</i>	4	36	40	11	24	35
	gyakoriság	7%	62%	69%	20%	44%	64%
összesen	<i>n</i>	16	42	58	25	30	55
	gyakoriság	28%	72%	100%	45%	55%	100%

2. táblázat. A hatékonyság- és igazságosságmegítélés összefüggése

			igazságosság		összesen
			egykulcsos	többkulcsos	
hatékonyság	egykulcsos	<i>n</i>	10	14	24
		gyakoriság	20%	27%	47%
	többkulcsos	<i>n</i>	3	24	27
		gyakoriság	6%	47%	53%
összesen	<i>n</i>	13	38	51	
	gyakoriság	26%	74%	100%	

ságrepresentációk ismeretében (1. és 2. ábra) egyáltalán nem meglepő. Az 1. táblázat az adórendszer-preferencia, illetve az adórendszerek igazságosságának és hatékonyságának megítélései közötti összefüggést mutatja be.

A táblázatban feltüntetett gyakoriságok alapján azt mondhatjuk, hogy a válaszadók jellemzően azt a rendszert tartják igazságosabbnak, amelyiket preferálják [$\chi^2(1) = 19,96, p < 0,001$]. A hatékonyságmegítélést ugyanígy összehangolják a preferenciájukkal, tehát akár az egykulcsos, akár a progresszív rendszert preferálják, arra mondják, hogy hatékonyabb, amelyiket személyesen választanák is. Bár a χ^2 -statisztika eredménye ez utóbbi esetben is szignifikáns [$\chi^2(1) = 7,64, p < 0,01$], a preferencia és a hatékonyságmegítélés átfedése már korántsem olyan markáns, mint azt az igazságosság megítélésében

láttuk. Az igazságosságról mindössze 10 személy nyilatkozik preferenciájával ellenkező módon, a hatékonyság esetében azonban ez a szám 17-re nő, és míg a többkulcsos rendszert preferáló személyeknek csak 10%-a tartja igazságosnak az egykulcsos rendszert, ugyanennek a csoportnak közel harmada már az egykulcsos rendszert jelöli meg hatékonyabbnak.

Az igazságosság és hatékonyság megítélésének összefüggéseit mutatja be a 2. táblázat. A hatékonysággal kapcsolatban a vélemények megoszlanak, de abban van egyfajta véleményegyezség, hogy a többkulcsos rendszer igazságosabb, mivel még az egykulcsos rendszert hatékonyabbnak tartó személyek közül is valamivel többen vélekednek úgy, hogy a többkulcsos adórendszer igazságosabb, mint az egykulcsos, a többkulcsos rendszert hatékonyabbnak tartóknak viszont a túl-

nyomó többsége a progresszív rendszert tartja igazságosnak [$\chi^2(1) = 6,25, p < 0,05$].

A megkérdezettek tehát az adórendszerrel kapcsolatos hatékonysági és igazságossági megítélésüket összehangolják adórendszer-preferenciájukkal, ez az összehangolás azonban nem eredményez teljes átfedést. A válaszadók, a maguk laikus módján, az igazságosság és a hatékonyság szempontjait is részben összeegyeztethetőnek vélik, még akkor is, ha ebben a hatékonyságértelmezés kevésbé kiforrott. A hatékonyságértelmezésben megjelenik például az *adófizetők elégedettségének* szempontja, de a *munkára ösztönzés* aspektusát például teljes egészében nélkülözi. Az összeegyeztetésbe rendet az igazságosság visz: amit igazságosabbnak tartanak, azt preferálják, és egyúttal azt tekintik hatékonyabbnak is. Elmondható továbbá az is, hogy igazságosságítéleteiket ugyanúgy, ahogyan azt az adórendszer-preferenciákkal kapcsolatban is láttuk (lásd a gazdasági egyenlőtlenségeket igazoló állításokkal való egyetértést), gazdasági rendszerigazoló világnézetükkel összhangban hozták meg [a gazdasági rendszerigazolás átlagai:

$$M_{\text{EGYKULCSOST IGAZSÁGOSNAK TARTÓK}} = 3,90 \\ (SD = 0,75);$$

$$M_{\text{PROGRESSZÍVET IGAZSÁGOSNAK TARTÓK}} = 3,22 \\ (SD = 0,73);$$

$$t = 3,15; df = 60; p < 0,01].$$

Ugyanez a különbség azonban nem jelent meg az egy- vagy többkulcsos rendszert hatékonyabbnak tartó személyek két csoportjának összevetésekor.

Tekintettel arra, hogy a szakirodalmi adatok szerint az adózással kapcsolatos vélekedéseket és viszonyulásokat a pártpreferenciák és a kormányzatba vetett bizalom befolyásolja (lásd pl. Kogler et al. 2013; Lozza–Kastlunger–Tagliabue–Kirchler 2013; Papanek

2003; Torgler 2003; Wahlund 1992), ellenőriztük, hogy a válaszadóknak az abba vetett bizalma, hogy az egykulcsos adópolitikát folytató kormányzat az állampolgárok érdekeit szolgálja, mennyiben alakítja az adórendszer-preferenciát. Ettől a bizalmi szinttől az adórendszer választása szintén nem független. Noha a válaszadók az általunk alkalmazott bizalmi skálának jellemzően az alsó felén mozogtak, azok, akik az egykulcsos adórendszert preferálták, valamivel jobban bíztak a kormányzati érdekképviselőben

$$[M_{\text{EGYKULCSOST VÁLASZTÓK}} = 3,32 (SD = 0,87); \\ M_{\text{PROGRESSZÍVET VÁLASZTÓK}} = 2,75 (SD = 0,99); \\ t = 2,23; df = 60; p < 0,05].$$

Ugyanígy függ a bizalom mértékétől az is, hogy a válaszadók melyik rendszert látták igazságosabbnak: a magasabb bizalmi szint az egykulcsos adórendszert láttatja igazságosabbnak

$$[M_{\text{EGYKULCSOST IGAZSÁGOSNAK TARTÓK}} = 3,67 \\ (SD = 0,64);$$

$$M_{\text{PROGRESSZÍVET IGAZSÁGOSNAK TARTÓK}} = 2,63 \\ (SD = 0,98);$$

$$t = 4,66; df = 41,54; p < 0,001].$$

Ez a különbség azonban újra nem mutatkozott jelentősnek, ha az egykulcsos rendszert hatékonyabbnak tartó személyek átlagát a többkulcsos rendszert hatékonyabbnak tartók átlagával vetettük össze.

Megvizsgáltuk, hogy a saját anyagi érdek vajon mennyiben befolyásolta az interjúalanyok adórendszer-preferenciáit, illetve miként gondolkodnak a válaszadók arról, hogy az embereket általában a saját érdekük vagy más tényezők is vezérlik, amikor véleményt formálnak olyan kérdésekben, mint például az adórendszerekhez való viszony. A 3. táblázat bemutatja, hogy a magukat kevésbé jó módúnak látók (azok, akik a saját gazdasági

3. táblázat. Az anyagi státusz és az adórendszer-preferenciák összefüggése

			szubjektíven megítélt gazdasági státusz		összesen
			kevésbé jómódú	gazdag	
választás	egykulcsos	<i>n</i> gyakoriság	8 13%	13 21%	21 34%
	progresszív	<i>n</i> gyakoriság	36 58%	5 8%	41 66%
összesen		<i>n</i> gyakoriság	44 71%	18 29%	62 100%

státuszukat a 7 fokú skálán 1-től 4-ig jellemezték) inkább választották a progresszív rendszert, a magukat jobb módúnak látók (a 7 fokú skálán legalább 5-ös szubjektív ítélet) pedig az egykulcsosat. Adórendszer-preferenciájuk tehát nem volt független anyagi érdeküktől [$\chi^2(1) = 16,66, p < 0,001$].

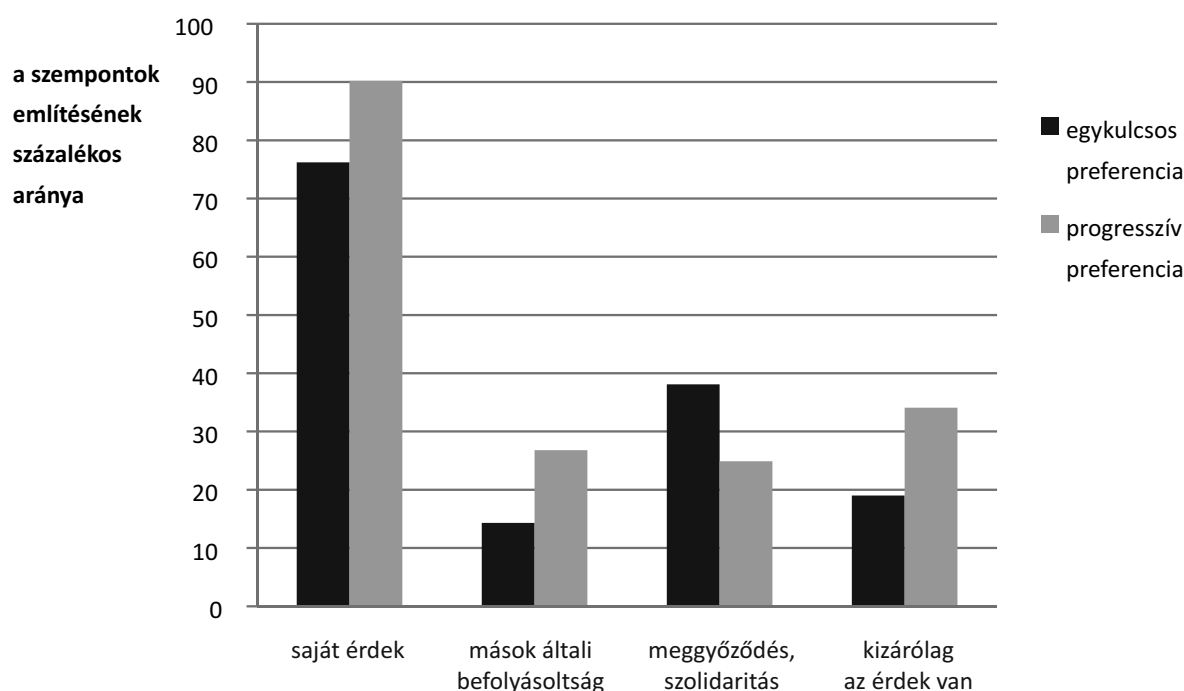
Az interjú alanyainak saját választása tehát nem volt független az anyagi érdeküktől. Ráadásul választásaitól függetlenül a minta túlnyomó többsége erősen hitt benne, hogy az emberek véleményét ilyen kérdésekben elsősorban az önérdek vezérli. A 3. ábra azt illusztrálja, hogy az egy- és többkulcsos rendszert preferáló személyek hogyan gondolkoznak az embereknek az efféle politikai attitűdjeit alakító háttértényezőkről. Az embereknek csak kisebb része gondolta, hogy az érdeken túl más tényezők, például az értékek vagy a szolidaritás érzése is befolyásolná az emberek vélekedéseit. Ez a megfigyelésünk elég borús képet fest az emberi motivációs bázisra vonatkozó reprezentációkról.

Eredményeink bemutatását két adalékkal zárjuk, melyek azokat a tartalmi szempontokat érintik, amiket válaszadóink az adórendszer megváltozásának okaiként, illetve egy ideális adórendszer jellemzőiként említettek. Az interjúk során a leggyakrabban elhangzott okok az adórendszer megváltozását illetően szintén érdekalapúak voltak (zárójelben az

adott szempontok előfordulási aránya): sokak szerint a váltást a gazdagok érdekei kívánták (34%), illetve politikai (31%) vagy gazdasági okai voltak (19%), a hatékonyság fokozásának és az egyszerűsítésnek a szempontjait kevesebben vetették fel (10%, illetve 8%). Válaszadóink az általuk ideálisnak képzelt adórendszer legfontosabb jellemzői között azonban már a saját érdeken túlmutató szempontokat is említettek. Leggyakrabban a befizető jövedelmét, anyagi és családi körülményeit is figyelembe vevő, illetve többkulcsos tartalmak jelennek meg (31%), de előfordulnak még a kisebb mértékű adóbefizetést garantáló (23%), kibúvót nem engedő (13%) és a befizetések látható eredményét felvető (10%) szempontok is.

MEGVITATÁS

Exploratív kutatásunkban a jövedelemadózással kapcsolatos laikus vélekedéseket vizsgáltuk. Megkérdezettjeink többsége a progresszív adórendszert gondolta igazságosabbnak, de nem nevezhető törpe kisebbségnek azok köre sem, akik az egykulcsosat. Választásaikat az érdekeik és világnézeti állásfoglalásaik által befolyásolt igazságossági elgondolásaik szerint hozzák meg. Választásaik összhangban vannak igazságossági

3. ábra. Vélekedés az érdekek az adórendszerről való gondolkodást befolyásoló hatalmáról az egyes többkulcsos adórendszert preferálók körében.

(Megjegyzés: az utolsó oszloppár az arra a kérdésre adott válaszok arányát jeleníti meg, hogy a válaszadók szerint vezérlik-e más tényezők mások véleményalkotását.)

ítéleteikkel, illetve azzal, hogy melyik rendszert gondolják hatékonyabbnak, bár ez utóbbról kialakított reprezentációik erősen eltértek a közgazdasági megközelítéstől.

Az igazságosság kapcsán az érdekvezérelt elfogultság klasszikus tétel. Ugyan az igazságosság a jutalmak relatív kiértékeléséből ered, a jutalmak abszolút módon történő kiértékelésétől, és attól a késztetéstől, hogy minél több jutalmunk legyen, függetlenedni valószínűleg soha nem tudunk. Az emberek többsége azt tartja a sok hozzáférhető és legitimitást nyert kalkulus közül adekvátabbnak, amivel ő személyesen jobban jár (Diekmann–Samuels–Ross–Bazerman 1997; Mamman 1997; Messick–Sentis 1979; Thompson–Loewenstein 1992). Éppen ezt az elfogultságot kiküszöbölendő beszélt Rawls (1971) a „tudatlanság fátyláról”.

Csakhogy a valóságban az emberek nehezen tudnak függetlenedni saját státuszuk-

tól, éppen ez tartja fenn az elfogultságukat. Enyhíthetne viszont ezen az elfogultságon az azonosság-érzés másokkal vagy a mások sorsára való nagyobb érzékenység is. Ezek megléte esetén az egocentrikus elfogultságnak tompulnia kellene, ami az igazságosság-
nak kevésbé a haszon-oldali, mint inkább a kapcsolat-oldali motivációját is előtérbe állítaná (lásd pl. Smith és Tyler 1996-ban megjelent vizsgálatát arról, hogy a szélesebb alapú amerikai identitással rendelkező jómódú fehér amerikaiak üdvözölték a pozitív diszkriminációs foglalkoztatási törvényt).

Ha nem is sokan, de a mi mintánkban is voltak olyan személyek, akik magukat jómódúnak mondták, mégis a progresszív adórendszert preferálták. Tizennyolc, magát tehetősebbnek tartó személy közül öt döntött így. Csakhogy általában az emberekről ők is azt mondták, hogy igazából az érdek vezérli őket.

Az érdek hatalmában való meggyőződés, legalábbis a modern kultúrákban, meglehetősen általánosnak mondható. Nagyobb hatalmat tulajdonítunk neki, még annál is, mint amekkora valójában (Clary et al. 1998; Miller–Ratner 1998). Arról, hogy milyen mértékű is az érdek tényleges hatalma, önmagában is vita folyik, és populációktól és kontextusoktól sem tekinthetjük függetlennek. A Crano–Sears-vitában (Crano 1997; Sears 1997) Crano az érdek általi meghatározottság tézisét képviselte, míg Sears arra hívta fel a figyelmet, hogy az értékek és meggyőzések szerepét sem kellene alábecsülni. Az, hogy az emberek többsége mekkora hatalmat tulajdonít az önérdeknek, valószínűleg a korhangulattól és az aktuális közbeszéd tartalmaitól sem független. Az „egyre fokozódó emberi önzőség” talán kulturális közhelynek számít, de ebben valószínűleg fontos alakító szerepe lehet például azoknak a tartalmaknak is, amelyek a magyar közbeszédben aktuálisan megjelennek.

Számos pszichológiai kutatás rámutatott, hogy saját működésünkről való gondolkodásunk nincs erős kapcsolatban azzal, ahogy valójában működünk (ld. pl. Nisbett–Bellows 1977, vagy See–Petty–Fabrigar 2008). Az, hogy válaszadóink választásait a saját érdekük befolyásolta, és mert véleményük szerint másokat is leginkább a saját érdekeik befolyásolják, nem jelenti feltétlenül azt, hogy az adórendszerek valós működésük közben is csak az érdekek mentén befolyásolnák a viselkedést. Felmerül tehát a kérdés, hogy az adózás kapcsán mutatott működésünk vajon mennyire érdekvezérelt. Ennek a kérdésnek a megválaszolása viselkedéses adatokkal dolgozó laboratóriumi kutatásokat igényel, mindazonáltal a tanulmányunkban bemutatott vizsgálat fontos hozzájárulásának érezzük, hogy az adózással kapcsolatban

olyan laikus szempontokat azonosíthattunk, amelyek egy kérdőíves kutatásban fel sem merültek volna.

Vizsgálatunknak mindenképpen korlátja a megkérdezettek viszonylag kis száma. Az interjúkérdésekre adott válaszokból azonosított szempontokat azonban érvényesnek véljük, amelyek konzisztens használatát a vizsgálatban alkalmazott skálák mintegy vissza is igazolták. A kormányzatba vetett bizalmat mérő skála megbízhatóan működött. Az egykulcsos adópolitikát folytató kormányzat működésébe vetett bizalom a minta egészét tekintve nem mutatkozott kiemelkedően magasnak, és a kormányzatban valamivel jobban bízó válaszadók az egykulcsos adórendszert preferálták, illetve tartották igazságosabbnak. Az adózással kapcsolatos vélekedéseknek és az adózási szándéknak a kormányzattal szembeni bizalom, illetve a pártpreferenciák általi befolyásoltságáról a korábbi szakirodalom is beszámol (lásd pl. Kogler et al. 2013; Lozza–Kastlunger–Tagliabue–Kirchler 2013; Papanek 2003; Torgler 2003; Wahlund 1992). Bár a gazdasági rendszerigazolást mérő skálából a megbízhatóság növelése miatt az ítétek közel felét nem tudtuk figyelembe venni, a gazdasági rendszerigazolás a kormányzati bizalomhoz hasonlóan növelte az egykulcsos adórendszer támogatottságát. A skála vizsgálatunkban tapasztalt gyenge megbízhatóságának hátterében az is állhat, hogy a rendszerigazolás skálák kulturális kontextustól függően nagyon eltérően működhetnek (Berikics 2009).

Úgy véljük, hogy a szakértői-politikai döntéshozóknak érdemes megismerniük a laikus nézetek hordozóinak véleményét. Nem azért, mert azok feltétlenül igazak vagy helyesek lennének, hanem mert e vélekedéseknek viselkedésbefolyásoló szerepük van (Faragó–Vári 2005; Kemp 2008; Kiss 2003).

Vizsgálatunk egyik érdekes eredménye például, hogy az adórendszerek hatékonyságát válaszadóink egy része abban is megragadta, hogy milyen fokban elégedettek vele az emberek. Az adórendszerekkel való elégedettség nem egy klasszikus hatékonysági szempont, mégis, a rendszerekkel való együttműködés növelése érdekében nem hanyagolható el az

elégedettségre mint a kooperációt támogató pszichológiai valutára való odafigyelés sem. A társadalmi kooperációt is biztosítani kívánó irányelvek kidolgozásakor érdemes tehát az irányelvek tartalmát a laikus nézetek felé is közelíteni, ehhez azonban széles körű társadalmi és tudományos egyeztetés és konszenzuskialakítás lehet szükséges.

SUMMARY

LAY PERCEPTIONS OF FLAT AND PROGRESSIVE TAX SYSTEMS

Background and aims: The aim of our explorative study is to examine the contents of lay perceptions concerning taxation and different tax systems with special interest in the perceptions of the fairness and efficiency of tax systems. Possible effects of the perceived economic status and economic system justification on these perceptions were also analyzed. *Methods:* Lay perceptions were explored by the content analysis of 62 interviews ($N = 62$). Questionnaires on demographic data and an economic system justification scale were also administered. *Results:* The coherence of lay opinions is validated by the fact that participants who agreed with economic system justification views supported flat tax system. The progressive tax system was preferred by the majority of our sample and tax system preferences of our subjects were in accordance with their fairness and efficiency evaluations. Conceptually, preferences were supported mostly by representations of fairness. While fairness representations were in line with the most important theoretical concepts, efficiency representations deviated from the standard economic approach. Regarding efficiency representations, work incentives were not mentioned, however, satisfaction with tax system appeared as a kind of efficiency index. Preferences and evaluations were ego-centrally distorted and participants expected others to be motivated ego-centrally in articulating their political and economic attitudes as well. *Discussion:* In general, many tax-related concepts known from social sciences appeared in lay perceptions, however, lay perceptions also deviated from scientific approaches in several aspects. Uncovering the contents of these perceptions is of key importance in order to enhance tax compliance.

Keywords: tax compliance, flat and progressive tax systems, fairness, efficiency, economic status, economic system justification

IRODALOM

- AGHION, P. – CAROLI, E. – GARCIA-PENALOSA, C. (1999): Inequality and economic growth: The perspective of the new growth theories. *Journal of Economic Literature*, 37(4). 1615–1660.
- ANDREONI, J. – ERARD, B. – FEINSTEIN, J. S. (1998): Tax compliance. *Journal of Economic Literature*, 36(2). 818–860.
- ANTONIDES, G. – FARAGO, K. – RANYARD, R. – TYSZKA, T. (1997): Perceptions of economic activities: A cross-country comparison. In ANTONIDES, G. – VAN RAAIJ, W. F. – MAITAL, S. (eds): *Advances in economic psychology*. Wiley, Chichester, UK. 39–60.
- BALDRY, J. C. (1986): Tax evasion is not a gamble: A report on two experiments. *Economics Letters*, 22(4). 333–335.
- BARON, J. (1993): Heuristics and biases in equity judgments: A utilitarian approach. In MELLERS, B. A. – BARON, J. (eds): *Psychological perspectives on justice: Theory and applications*. Cambridge University Press, New York. 109–137.
- BECKER, G. S. (1968): Crime and punishment: An economic approach. *Journal of Political Economy*, 76. 169–217.
- BERKICS M. (2009): A disztributív igazságosság észlelése és a rendszerigazolás: Kultúrközi összehasonlítás két volt szocialista országban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1). 229–252.
- BRAITHWAITE, V. (2003): Perceptions of who's not paying their fair share. *Australian Journal of Social Issues*, 38(3). 335–362.
- BRAITHWAITE, V. – WENZEL, M. (2008): Integrating explanations of tax evasion and avoidance. In LEWIS, A. (ed.): *The Cambridge Handbook of Psychology and Economic Behaviour*. Cambridge University Press, Cambridge. 304–331.
- CLARY, E. G. – SNYDER, M. – RIDGE, R. D. – COPELAND, J. – STUKAS, A. A. – HAUGEN, J. – MIENE, P. (1998): Understanding and assessing the motivations of volunteers: A functional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(6). 1516–1530.
- COWELL, F. A. (1990): *Cheating the government: The economics of evasion*. MIT Press, Cambridge, MA.
- CRANO, W. D. (1997): Vested interest, symbolic politics, and attitude-behavior consistency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(3). 485–491.
- DEUTSCH, M. (1975): Equity, equality, and need: What determines which value will be used as the basis of distributive justice? *Journal of Social Issues*, 31(3). 137–149.
- DE VAUS, D. (2002): *Analyzing social science data – 50 key problems in data analysis*. SAGE Publications, London.
- DIEKMANN, K. A. – SAMUELS, S. M. – ROSS, L. – BAZERMAN, M. H. (1997): Self-interest and fairness in problems of resource allocation: Allocators versus recipients. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(5). 1061–1074.
- FARAGÓ K. – VÁRI A. (2005): Kockázat. In ZOLTAYNÉ PAPRIKA Z. (szerk.): *Döntéelmélet*. Alinea Kiadó, Budapest. 447–483.

- FORBES, K. J. (2000): A reassessment of the relationship between inequality and growth. *American Economic Review*, 90. 869–887.
- GRASMICK, H. G. – BURSIK JR, R. J. (1990): Conscience, significant others, and rational choice: Extending the deterrence model. *Law & Society Review*, 24. 837–861.
- HAFERKAMP, A. – FETCHENHAUER, D. (2007): Gerechtigkeit und Steuersysteme. Wenn ökonomische Laien Finanzminister wären. *Wirtschaftspsychologie*, 9(4). 46–60.
- HEINEMANN, F. – HENNIGHAUSEN, T. (2010): Don't tax me? Determinants of individual attitudes toward progressive taxation. *ZEW Discussion Papers*, No. 10–017.
- JOST, J. T. – THOMPSON, E. P. (2000): Group-based dominance and opposition to equality as independent predictors of self-esteem, ethnocentrism, and social policy attitudes among African Americans and European Americans. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36(3). 209–232.
- KEMP, S. (2008): Lay perceptions of government economic activity. In LEWIS, A. (ed.): *The Cambridge Handbook of Psychology and Economic Behaviour*. Cambridge University Press, Cambridge. 255–280.
- KINSEY, K. A. – GRASMICK, H. G. (1993): Did the tax reform act of 1986 improve compliance? Three studies of pre- and post-TRA compliance attitudes. *Law & Policy*, 15(4). 239–325.
- KIRCHLER, E. – MACIEJOVSKY, B. – SCHNEIDER, F. (2003): Everyday representations of tax avoidance, tax evasion, and tax flight: Do legal differences matter? *Journal of Economic Psychology*, 24. 535–553.
- KIRCHLER, E. (2007): *The economic psychology of tax behaviour*. Cambridge University Press, Cambridge.
- KIRCHLER, E. – HOELZL, E. – WAHL, I. (2008): Enforced versus voluntary tax compliance: The “slippery slope” framework. *Journal of Economic Psychology*, 29. 210–225.
- KISS P. (2003): Laikus elméletek és a gazdaság. In HUNYADY GY. – SZÉKELY M. (szerk.): *Gazdaságpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 183–221.
- KOGLER, C. – BATRANCEA, L. – NICHITA, A. – PANTYA, J. – BELIANIN, A. – KIRCHLER, E. (2013): Trust and power as determinants of tax compliance: Testing the assumptions of the slippery slope framework in Austria, Hungary, Romania and Russia. *Journal of Economic Psychology*, 34. 169–180.
- LAZEAR, E. P. (2000): Performance pay and productivity. *American Economic Review*, 90. 1346–1361.
- LOZZA, E. – KASTLUNGER, B. – TAGLIABUE, S. – KIRCHLER, E. (2013): The relationship between political ideology and attitudes toward tax compliance: The case of Italian taxpayers. *Journal of Social and Political Psychology*, 1. 51–73.
- MAMMAN, A. (1997): Employees' attitudes toward criteria for pay systems. *The Journal of Social Psychology*, 137(1). 33–41.
- MESSICK, D. M. – SENTIS, K. P. (1979): Fairness and preference. *Journal of Experimental Social Psychology*, 15(4). 418–434.
- MILLER, D. T. – RATNER, R. K. (1998): The disparity between the actual and assumed power of self-interest. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1). 53–62.

- MUEHLBACHER, S. – KIRCHLER, E. – SCHWARZENBERGER, H. (2011): Voluntary versus enforced tax compliance: Empirical evidence for the “slippery slope” framework. *European Journal of Law and Economics*, 32(1). 89–97.
- NISBETT, R. E. – BELLOWES, N. (1977): Verbal reports about causal influences on social judgments: Private access versus public theories. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35(9). 613–624.
- OISHI, S. – SCHIMMACK, U. – DIENER, E. (2012): Progressive taxation and the subjective well-being of nations. *Psychological Science*, 23(1). 86–92.
- OKUN, A. (1975): *Efficiency and equity: The big trade-off*. Brookings Institution, Washington DC.
- OLSON, M. (1977): *A kollektív cselekvés logikája*. Osiris Kiadó, Budapest.
- ORVISKA, M. – HUDSON, J. (2002): Tax evasion, civic duty and the law abiding citizen. *European Journal of Political Economy*, 19. 83–102.
- OSBERG, L. (1995): The equity/efficiency trade-off in retrospect. *Canadian Business Economics*, 3(3). 5–19.
- PAPANEK E. (2003): Az adócsalás gazdaságpszichológiai megközelítése. In HUNYADY GY. – SZÉKELY M. (szerk.): *Gazdaságpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 454–471.
- PAYNE, J. L. (1993): The end of taxation? *The Public Interest*, 112(3). 110–118.
- RAWLINGS, G. (2003): Cultural narratives of taxation and citizenship: Fairness, groups and globalisation. *Australian Journal of Social Issues*, 38(3). 269–306.
- RAWLS, J. (1971): *A theory of justice*. Harvard University Press, Cambridge, MA [Magyar nyelvű megjelenés: RAWLS, J. (1997): *Az igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest].
- REIMERS, S. (2009): A paycheck half-empty or half-full? Framing, fairness and progressive taxation. *Judgement and Decision Making*, 4(6). 461–466.
- RICHARDSON, G. (2006): Determinants of tax evasion: A cross-country investigation. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 15. 150–169.
- ROBERTS, M. L. – HITE, P. A. – BRADLEY, C. F. (1994): Understanding attitudes toward progressive taxation. *Public Opinion Quarterly*, 58(2). 165–190.
- SAMUELSON, P. A. – NORDHAUS, W. D. (1990): *Közgazdaságtan*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- SCHMÖLDERS, G. (1960): *Das irrationale in der öffentlichen Finanzwirtschaft*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- SCULLY, G. W. (2002): Economic freedom, government policy and the trade-off between equity and economic growth. *Public Choice*, 113(1-2). 77–96.
- SEARS, D. O. (1997): The impact of self-interest on attitudes – A symbolic politics perspective on differences between survey and experimental findings: Comment on Crano. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(3). 492–496.
- SEE, Y. H. M. – PETTY, R. – FABRIGAR, L. R. (2008): Affective and cognitive meta-bases of attitudes: Unique effects on information interest and persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(6). 938–955.
- SIGALA, M. – BURGOYNE, C. B. – WEBLEY, P. (1999): Tax communication and social influence: Evidence from a British sample. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 9. 237–241.

- SÍK E. – TÓTH I. GY. (szerk.) (1993): *Egy év után... Jelentés a Magyar Háztartás Panel II. hullámának eredményeiről*. TÁRKI, Budapest.
- SMITH, K. W. (1992): Reciprocity and fairness: Positive incentives for tax compliance. In SLEMROD, J. (ed.): *Why people pay taxes*. University of Michigan Press, Ann Arbor. 223–250.
- SMITH, H. J. – TYLER, T. R. (1996): Justice and power: When will justice concerns encourage the advantaged to support policies which redistribute economic resources and the disadvantaged to willingly obey the law? *European Journal of Social Psychology*, 26(2). 171–200.
- SPICER, M. W. – BECKER, L. A. (1980): Fiscal inequity and tax evasion: An experimental approach. *National Tax Journal*, 33(2). 171–175.
- SZILOVICS CS. (2012): Az igazságosság elveinek érvényesülése a természetes személyek adóztatásában. *Jura*, 18(1). 119–126.
- SZILOVICS CS. (2013): Az igazságosság érvényesülése az adóztatásban. Az adózás igazságossága – méltányosság – azonosság – optimális adórendszer. *Pro Futuro*, 3(1). 52–66.
- THOMPSON, L. – LOEWNSTEIN, G. (1992): Egocentric interpretations of fairness and interpersonal conflict. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 51(2). 176–197.
- TORGLER, B. (2003): Tax morale, rule-governed behaviour and trust. *Constitutional Political Economy*, 14. 119–140.
- TÓTH I. J. (1997): *Játékelmélet és társadalom*. JATEPress, Szeged.
- WAHL, I. – KASTLUNGER, B. – KIRCHLER, E. (2010): Trust in authorities and power to enforce tax compliance: An empirical analysis of the “slippery slope framework”. *Law & Policy*, 32(4). 383–406.
- WAHLUND, R. (1992): Tax changes and economic behavior: The case of tax evasion. *Journal of Economic Psychology*, 13. 657–77.
- WENZEL, M. (2002): The impact of outcome orientation and justice concerns on tax compliance: The role of taxpayers’ identity. *Journal of Applied Psychology*, 87. 629–645.
- WENZEL, M. (2003): Tax compliance and the psychology of justice: Mapping the field. In Braithwaite, V. (ed.): *Taxing democracy: Understanding tax avoidance and evasion*. Ashgate, Aldershot. 41–69.

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet.

A vizsgálatban alkalmazott interjú vezérfonala

1. Ön szerint mi az adózás lényege? Miért fizetünk adót?
2. Önt mennyire foglalkoztatja az adózás témaköre?
3. Milyen adózási rendszer működik jelenleg Magyarországon?
4. Ennek milyen előnyei/hátrányai vannak?
5. Milyen rendszer volt érvényben ezelőtt?
6. Ennek milyen előnyei/hátrányai voltak?
7. Ha választhatna, Ön melyik rendszer szerint adózna? (Miért?)
8. Melyiket tartja hatékonyabbnak a kettő közül? (Miért?)
9. Mitől lesz hatékony egy adózási rendszer?
10. Melyiket tartja igazságosabbnak a kettő közül? (Miért?)
11. Mitől lesz igazságos egy adózási rendszer?
12. Ön szerint milyen lenne az ideális adózási rendszer?
13. Mit gondol, mások szerint milyen lenne az ideális adózási rendszer?
14. Ön szerint kik azok, akik az egykulcsos adórendszert preferálják?
15. Ön szerint kik azok, akik a többkulcsos adórendszert preferálják?
16. Mit gondol, miért váltott át a magyar gazdaság a többkulcsos adórendszerről az egykulcsosra?
17. Milyen előnyei/hátrányai lehetnek ennek a váltásnak?
18. Ön szerint mennyire befolyásolja az érdek az emberek politikai véleményalkotását? (Azt a rendszert preferálják, amelyikkel ők jobban járnak?)
19. Tegyük fel, hogy nem az érdekek befolyásolják az embereket a politikai véleményalkotásban. Akkor mi más vezérelheti őket?

2. számú melléklet.

A kormányzati érdekképviselőbe vett bizalom mérésére használt itemek (Kogler et al. 2013 alapján)

1. A kormányzat igazságos bánásmódban részesíti a magyar polgárokat.
2. Magyarországon néhányak érdekei jobban képviselve vannak, mint másokéi. (fordított item)
3. A kormányzat intézkedései a polgárok érdekeit szolgálják.

3. számú melléklet.

A gazdasági rendszerigazolás mérésére Jost és Thompson (2000) által kialakított skála

1. **Ha az emberek keményen dolgoznak, majdnem mindig el is érik, amit akarnak.**
2. Az, hogy a gazdasági egyenlőtlenségek mindenütt jelen vannak, még nem jelenti azt, hogy azok elkerülhetetlenek.*
3. A társadalom jóléti különbségeiért a természet törvényei a felelősek.
4. **Számos okunk van azt gondolni, hogy a gazdasági rendszer igazságtalan.***
5. A szegénységet gyakorlatilag lehetetlen felszámolni.
6. A szegény emberek és a gazdag emberek alapvetően nem különböznek egymástól.*
7. **A legtöbb embernek, aki a társadalmunkban nem boldogul, nem a rendszert kellene hibáztatnia; csak magukat okolhatják.**
8. Az egyenlő társadalmi erőforrás-elosztás lehetősége nem egy elképzelhetetlen alternatíva.*
9. **A társadalom osztálybeli különbségei a dolgok természetes rendje szerinti különbségek.**
10. **Az erőforrások igazságtalan elosztása meglátszik a társadalomban meglévő gazdasági különbségekben.***
11. Szegény emberek mindig is lesznek, mert soha nem lesz elég munka mindenkinek.
12. **Az emberek teljesítményét legjobban anyagi státuszuk mutatja meg.**
13. Ha az emberek valóban kiegyenlítetté akarnák tenni a gazdasági rendszert, akkor azt meg is tudnák tenni.*
14. Az erőforrások egyenlő elosztása a természetben sem fordul elő.
15. **Igazságtalan az olyan gazdasági rendszer fenntartása, amely egyszerre teremt ekkora gazdagságot és ekkora szegénységet.***
16. **Semmi értelme sincs annak, hogy megpróbáljuk a jövedelmeket egymáshoz közelíteni.**
17. **A lényegyet tekintve nincsenek különbségek gazdagok és szegények között; hogy valaki szegény vagy gazdag lesz, csak annak a kérdése, hogy hová születik.***

Megjegyzés: a * szimbólummal jelölt tételek fordított kódolásúak. Az átlagképzésben a vastaggal szedett tételek kerültek felhasználásra.